

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Tytuł pracy: Le fantastique de Stefan Grabiński : entre théorie et pratique / Fantastyka

Stefana Grabińskiego: ujęcie teoretyczne i praktyczne

Autor: mgr Pierre Van Cutsem

Promotor: Prof. dr hab. Katarzyna Gadomska

Recenzent: dr hab. Tomasz Kaczmarek, prof. UŁ

Data: 20.07.2025

Rozprawa doktorska pt. *Le fantastique de Stefan Grabiński : entre théorie et pratique*, napisana pod kierunkiem prof. Katarzyny Gadomskiej, stanowi niezwykle interesujące i wartościowe studium twórczości Stefana Grabińskiego – jednego z kluczowych, choć nadal niedostatecznie obecnych w międzynarodowym obiegu literackim, przedstawicieli nurtu literatury grozy w polskiej prozie dwudziestolecia międzywojennego. Autor dysertacji podejmuje się wszechstronnej analizy dorobku pisarza, znanego przede wszystkim jako klasyk noweli fantastycznej oraz twórcy oryginalnego wariantu tzw. „horroru kolejowego”, osadzonego w realiach nowoczesności i industrializacji.

Uwagi merytoryczne

Niniejsza rozprawa doktorska stanowi przede wszystkim próbę całościowego, wieloaspektowego ujęcia fenomenu fantastyki w twórczości Stefana Grabińskiego – zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym. Przedmiotem analizy są nie tylko jego utwory literackie (proza i nowele), lecz również eseje, szkice krytyczne oraz wypowiedzi autorskie, w których pisarz formułował refleksje na temat własnej poetyki, filozofii sztuki i rozumienia kategorii fantastyczności. Istotnym komponentem pracy jest również omówienie recepcji dorobku Grabińskiego – zarówno w Polsce, jak i w kontekście międzynarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru frankofońskiego.

Głównym celem, jaki przyświecał Autorowi dysertacji, było zbadanie, w jakim stopniu twórczość Grabińskiego mieści się w ramach szeroko pojmowanej literatury fantastycznej, a zarazem w jaki sposób ją przekształca, rozszerza lub podważa. Analiza ta

prowadzi do refleksji nad granicami i definicjami fantastyki jako gatunku literackiego oraz nad oryginalnym wkładem Grabińskiego w jego rozwój.

Dotychczasowe badania nad twórczością Grabińskiego, choć wartościowe, rzadko podejmowały próbę zestawienia jego pisarstwa z dorobkiem autorów zagranicznych tworzących w nurcie literatury fantastycznej w pierwszych dekadach XX wieku. Literatura przedmiotu nierzadko powiela uproszczenia lub nieaktualne sądy, skupiając się głównie na krajowym kontekście recepcyjnym. Tymczasem oryginalność Grabińskiego, jak dowodzi Doktorant, ujawnia się właśnie w jego eksperymentalnym podejściu do konwencji fantastycznej – zarówno w zakresie gatunkowym (nowele, aforyzmy, dramat), jak i medialnym (literatura, teatr, radio, film).

Autor *Demonia ruchu* traktował literaturę jako narzędzie poznania, zgodnie z modernistycznym postulatem docierania poprzez fikcję do „wyższej rzeczywistości”. Jego dzieła ukazują się więc jako forma „metafantastyki” – refleksyjnej, autotelicznej, badającej granice ludzkiego doświadczenia i poznania. W odróżnieniu od klasycznego modelu fantastyki, opartego na zasadzie „wahania” (Todorov), Grabiński zakłada istnienie wymiaru nadnaturalnego, dostępnego jedynie jednostkom o szczególnej wrażliwości duchowej. Konfrontacja z tym wymiarem kończy się najczęściej tragicznie – jako kara za przekroczenie granicy pomiędzy rzeczywistością widzialną a niewidzialną.

Analizowane przez Doktoranta utwory przekraczają ramy tradycyjnego realizmu i funkcjonują jako literatura transgresyjna, badająca granice poznania i ontologii. Grabiński nie przeciwstawiał się nauce, lecz pragnął, by literatura, na równi z nauką, stanowiła narzędzie rozpoznania zjawisk dotąd niepojętych. W swojej rozprawie Doktorant nie tyle postuluje porzucenie pojęcia „fantastyki”, ile opowiada się za jego przemyśleniem i przededefiniowaniem w kontekście przemian zachodzących w literaturze modernistycznej. Autor krytycznie odnosi się do utrwalonych koncepcji teoretycznych – w tym zwłaszcza do ujęcia zaproponowanego przez Tzvetana Todorova – które traktują fantastyczność jako zjawisko historycznie zamknięte lub marginalizują jej obecność w literaturze międzywojennej, uznając ten okres za czas „kryzysu” gatunku.

Tymczasem, jak przekonująco wykazuje analiza zawarta w rozprawie, to właśnie lata 20. i 30. XX wieku przyniosły szereg nowatorskich i twórczych reinterpretacji fantastyki, w których nurt ten nie tyle zanika, co ewoluuje, przybierając nowe formy i funkcje. Praca w sposób klarowny argumentuje, że modernistyczna rewizja konwencji fantastycznych nie oznacza ich zaniku, lecz otwiera nowe możliwości estetyczne i poznawcze, czyniąc z fantastyki ważne narzędzie refleksji nad rzeczywistością nowoczesną.

W swojej rozprawie Doktorant podejmuje więc ambitną próbę ponownego odczytania twórczości Stefana Grabińskiego w kontekście literatury fantastycznej, traktując ją nie tylko jako zjawisko estetyczne, lecz także jako problem o charakterze historiograficznym i metodologicznym. Analiza nie ogranicza się zatem do klasyfikacji gatunkowej czy formalnej, lecz zmierza do głębszego zrozumienia miejsca i funkcji fantastyki w kontekście przemian literackich oraz kulturowych XX wieku.

Autor słusznie zauważa, że zarówno w okresie międzywojennym, jak i we współczesnych opracowaniach krytycznych, dominujący sposób interpretacji twórczości Grabińskiego zbyt często podporządkowany był ocenom wartościującym. Ujęcia te operowały kategoriami „jakości” czy „oryginalności”, pomijając wewnętrzną logikę tekstów oraz ich funkcje poznawcze i estetyczne. Takie podejście – jak stara się wykazać Doktorant – nie tylko przyczyniło się do uproszczonego i niekiedy zafałszowanego obrazu samego pisarza, ale również wpłynęło na marginalizację nurtu fantastycznego w dziejach polskiej literatury, spowalniając rozwój refleksji nad jego znaczeniem i ewolucją.

Jednym z bardziej interesujących i wartościowych elementów analizowanej rozprawy doktorskiej jest próba dekonstrukcji utrwalonego „mitu Grabińskiego”, czyli pewnego rodzaju narracji krytycznoliterackiej, która przez dziesięciolecia zacierała granice między biografią autora, jego autokreacją a tekstami literackimi. Autor pracy trafnie wskazuje, że konsekwencją nieadekwatnych, uproszczonych modeli interpretacyjnych było powstanie zmitologizowanego obrazu pisarza – samotnika, wizjonera i „dziwaka”, który rzekomo bezrefleksyjnie wpisywał się w konwencję literatury grozy.

Na szczególną uwagę zasługuje odwołanie do kategorii autokreacji i autofikcji, które – jak słusznie zauważa autor, powołując się m.in. na ustalenia Dariusza Trzeciaka – pozwalają zrozumieć, że Grabiński nie tyle należał do tradycji fantastycznej, ile sam aktywnie kształtował swoje miejsce w jej obrębie. Taka perspektywa umożliwia znacznie głębsze i bardziej zniuansowane odczytanie jego twórczości.

Zamiast śledzić proste pokrewieństwa między Grabińskim a autorami reprezentującymi zbliżone nurty, autor rozprawy koncentruje się na oryginalnych strategiach literackich obecnych w jego dziełach. Taki wybór metodologiczny należy ocenić bardzo pozytywnie – pozwala on bowiem uchwycić wyjątkowość Grabińskiego na tle literatury europejskiej, nie przez pryzmat przynależności do „kanonu”, lecz poprzez pryzmat jego twórczych innowacji. Jest to podejście świeże, przekonujące i uzasadnione zarówno z punktu widzenia historii literatury, jak i teorii fantastyki.

Jednym z najbardziej wartościowych elementów recenzowanej rozprawy jest wnikliwa próba uporządkowania i rozróżnienia kluczowych pojęć, takich jak *fantastyka*, *weird fiction* czy *realizm magiczny* – terminów często stosowanych wymiennie, mimo że odnoszą się one do odmiennych tradycji estetycznych, czy epistemologicznych. Doktorant słusznie dostrzega, że nieprecyzyjne użycie tych kategorii prowadzi do uproszczonych interpretacji, w których twórczość Stefana Grabińskiego bywa umieszczana arbitralnie i bez należytego kontekstu.

Na uznanie zasługuje również szczegółowa analiza historyczna oraz kontekstualna, która ukazuje, że już za życia pisarza jego dzieła bywały interpretowane w sposób powierzchowny – często przez pryzmat pobieżnych analogii do pisarzy zachodnioeuropejskich, jak Edgar Allan Poe czy H. P. Lovecraft. Autor pracy przekonująco argumentuje, że tego typu porównania opierały się na fragmentarycznej znajomości zarówno dorobku Grabińskiego, jak i szerszego kontekstu literatury fantastycznej w Polsce i na Zachodzie.

W ujęciu teoretycznym Doktorant poddaje więc krytyce tradycyjne definicje literatury fantastycznej, które zakładają jednoznaczne rozróżnienie między „realnością” a „fikcją”, często wpisując się przy tym w materialistyczny paradygmat poznawczy, całkowicie obcy światopoglądowi Grabińskiego. Zamiast interpretować zjawiska nadprzyrodzone jako element gry z czytelnikiem, Doktorant proponuje ich odczytanie jako realnych w obrębie przedstawionego świata – jako doświadczenia granicznego, przekraczającego zdolności percepcyjne postaci.

Niniejsza dysertacja stanowi zatem istotny i oryginalny wkład w badania nad literaturą fantastyczną, zarówno w kontekście polskim, jak i europejskim. Na szczególne podkreślenie zasługują trzy aspekty, które nadają tej pracy pionierski charakter.

Po pierwsze, jest to pierwsze francuskojęzyczne studium doktorskie w całości poświęcone Stefanowi Grabińskiemu – autorowi o ogromnym, lecz wciąż niedostatecznie rozpoznanym potencjale literackim i filozoficznym. Po drugie, dysertacja ta jako pierwsza w sposób systematyczny i interdyscyplinarny analizuje relacje między spirytyzmem, metapsychiką a dziełem Grabińskiego, ukazując, jak głęboko jego wyobraźnia narracyjna zakorzeniona jest w epistemologicznych i duchowych napięciach początku XX wieku. Po trzecie, autor podejmuje ambitną próbę redefinicji dominujących modeli teoretycznych opisu fantastyki, ze szczególnym uwzględnieniem ich ograniczeń w kontekście polskiej literatury XX wieku.

Na uwagę zasługuje również sposób analizy, który obejmuje nie tylko teksty literackie, lecz także bogaty materiał paratekstualny – symbolikę tytułów, okładek, przedmów i autorskich komentarzy. Dzięki temu Doktorant kreśli obraz Grabińskiego jako twórcy

wymykającego się konwencjonalnemu podziałowi na literaturę „wysoką” i „popularną”. Przedstawiona w rozprawie lektura akcentuje refleksyjny i metafizyczny wymiar jego pisarstwa, w którym fantastyka staje się narzędziem poznania, sposobem zadawania fundamentalnych pytań o naturę rzeczywistości, granice ludzkiego poznania i obecność niewyjaśnionego w codziennym doświadczeniu.

W efekcie otrzymujemy nie tylko oryginalne studium o twórczości jednego z najciekawszych polskich pisarzy międzywojnia, ale także propozycję nowego modelu lektury literatury fantastycznej jako fenomenu transkulturowego, filozoficznego i symbolicznego.

Uwagi ogólne

Obecna konstrukcja rozprawy nie tyle sprawia wrażenie chaotycznej, co odbiega od konwencjonalnego schematu kompozycyjnego typowego dla prac doktorskich. Część wprowadzająca, rozciągająca się od strony 5 do strony 84, jest nieproporcjonalnie bardziej obszerna w stosunku do pozostałych rozdziałów – w szczególności do rozdziału pierwszego zatytułowanego *Définitions du fantastique par Stefan Grabiński* (s. 89–111). Ten fragment, choć istotny merytorycznie, objętościowo ustępuje nie tylko wstępowi, lecz także drugiemu rozdziałowi (*L'œuvre de Grabiński passée au filtre des théories du fantastique*, s. 114–187), który stanowi główny trzon analityczny pracy. Brakuje wyraźnego rozgraniczenia między częścią wprowadzającą a zasadniczym korpusem analitycznym. Dobitym przykładem może być tutaj rozdział I, który rozpoczyna się dopiero na stronie 89 – bez wyraźnego oddzielenia od poprzedzającej go obszernej partii tekstu, oznaczonej przez Doktoranta jako „część 0”. Taki układ może wprowadzać czytelnika w konsternację co do struktury argumentacji oraz hierarchii poszczególnych segmentów pracy. Wydaje się, że wyraźniejsze uporządkowanie materiału – z jednoznacznie wyodrębnionym wstępem oraz spójnym systemem tytułów i podrozdziałów – mogłoby znacząco poprawić czytelność i przejrzystość całości wywodu.

Z pewnym zaskoczeniem można zauważyć, że w rozbudowanej części wprowadzającej, obejmującej kilkadziesiąt stron, Doktorant podejmuje zasadniczą problematykę fantastyki dopiero na stronie 71. Do tego momentu wywód, choć interesujący i erudycyjny, pozostaje w dużej mierze poświęcony zagadnieniom o charakterze bardziej kontekstualnym, niekiedy dość odległym od głównego tematu rozprawy.

Co więcej, pierwsza pogłębiona analiza utworu należącego do nurtu fantastyki odnosi się niemal wyłącznie do jednego pisarza – szwajcarskiego autora Maurice’a Sandoza – i koncentruje się głównie na jego powieści *Labirynt*. Wybór ten należy jednak uznać za trafny i uzasadniony. Zarówno tematyka, jak i atmosfera tej prozy wykazują istotne zbieżności z

twórczością Stefana Grabińskiego, a zaproponowane zestawienie pozwala uwypuklić mniej oczywiste aspekty pisarstwa polskiego autora. W szczególności, *Labirynt* skłania do refleksji nad fundamentalnymi kategoriami interpretacyjnymi, takimi jak granica pomiędzy rzeczywistością a fantazmatem.

Z tej perspektywy utwór Maurice'a Sandoza jawi się nie tylko jako reprezentatywny przykład literatury grozy bądź niesamowitości, lecz przede wszystkim jako wartościowy punkt wyjścia do pogłębionej refleksji nad ograniczeniami klasycznych definicji gatunkowych. *Labirynt*, analizowany w kontekście twórczości Grabińskiego, prowokuje do zakwestionowania sztywnych podziałów między realizmem a fantastyką, ukazując, że granice między tymi porządkami są niejednoznaczne i podatne na przekształcenia w zależności od kontekstu kulturowego, epistemologicznego i poetyki danego autora. Lektura *Labiryntu* – zestawiona z analizą prozy Grabińskiego – ujawnia płynność kategorii „realnego” i „fantastycznego”, które w literackim doświadczeniu często nie tylko się przenikają, ale wręcz warunkują swoje istnienie nawzajem. Z tego względu omawiany wybór interpretacyjny zasługuje na szczególne uznanie, choć można by również rozważyć włączenie innych przykładów porównawczych, pogłębiających kontekst międzynarodowy recepcji i reinterpretacji fantastyki.

Niemniej, warto byłoby rozważyć wzbogacenie tej części o dodatkowe odniesienia do innych autorów reprezentujących nurt *weird fiction* lub szerzej pojętą fantastykę europejską, co nadałoby analizie szerszy kontekst porównawczy i zwiększyło jej potencjał interpretacyjny.

Interesującym i wartościowym aspektem dysertacji jest osadzenie twórczości Stefana Grabińskiego w kontekście literatury europejskiej, co pozwala uchwycić uniwersalne oraz specyficzne rysy jego pisarstwa. Niemniej jednak, w niektórych partiach pracy można odnieść wrażenie, że Autor koncentruje się na detalach, które — choć intrygujące — nie wnoszą istotnych elementów do zasadniczej problematyki rozprawy, tj. teoretyczno-praktycznego ujęcia fantastyki Grabińskiego.

Z pewnością należy natomiast docenić znaczący wkład Doktoranta w upowszechnianie dorobku polskiego pisarza w obrębie frankofońskiej krytyki literackiej. To właśnie ten obszar — dotąd słabo obecny w badaniach nad recepcją Grabińskiego — stanowi największy atut rozprawy i uzasadnia jej oryginalność. W tym kontekście wydaje się, że szerokie przedstawienie odbioru twórczości autora *Demonia ruchu* poza krajami frankofońskimi mogłoby zostać ograniczone, aby uniknąć rozproszenia uwagi i wzmocnić

spójność wywodu. Skoncentrowanie się na przestrzeni kulturowo-językowej, do której adresowana jest praca, zwiększyłoby jej przejrzystość i siłę oddziaływania naukowego.

Praca została napisana w bardzo dobrej francuszczyźnie, cechuje się bogactwem językowym i stylistyczną dojrzałością. Niemniej, w tekście można dostrzec drobne uchybienia językowe oraz powtórzenia, które nie zakłócają ogólnej płynności lektury. Warto zwrócić uwagę, że przypisy w rozprawie nie zostały opracowane w sposób konsekwentny i zgodny z jednolitym schematem cytowania. Dostrzegalne są zauważalne rozbieżności zarówno w sposobie zapisu źródeł, jak i w doborze oraz kolejności elementów bibliograficznych. Przykładowo, w jednych przypisach autor podaje pełne imię i nazwisko autora na początku, w innych zaś stosuje zapis odwrotny – rozpoczynając od nazwiska, po którym następuje inicjał imienia. Tego rodzaju niespójności mogą utrudniać czytelnikowi orientację w aparacie naukowym i osłabiają wrażenie redakcyjnej spójności. Przed ewentualną publikacją książkową wskazana byłaby staranna korekta redakcyjna i językowa, która pozwoliłaby usunąć te niedoskonałości i nadać tekstowi ostateczną spójność formalną.

W tym kontekście zasadne wydaje się rozważenie reorganizacji struktury całej dysertacji. Szczególnie celowe byłoby wyodrębnienie z rozbudowanej części wstępnej dwóch odrębnych jednostek strukturalnych: po pierwsze – klasycznego wstępu, spełniającego funkcje metodologiczne, deklaratywne i informacyjne, a po drugie – samodzielnego rozdziału wprowadzającego, który stanowiłby spójną całość merytoryczną i zostałby opatrzony odpowiednim tytułem, precyzującym jego zakres problemowy. Proponowane rozwiązania tytułowe, takie jak „Konteksty i założenia badawcze” lub „Genealogia fantastyki i miejsce Grabińskiego”, oddawałyby zarówno charakter analiz zawartych w tej części pracy, jak i ich znaczenie dla dalszego toku wywodu. Tego rodzaju korekta strukturalna przyczyniłaby się do większej przejrzystości kompozycyjnej oraz ułatwiłaby czytelnikowi śledzenie logicznego rozwoju argumentacji.

Obecny rozdział pierwszy mógłby zostać przesunięty na pozycję drugiego rozdziału książki, a jednocześnie poszerzony – zarówno poprzez bardziej rozbudowaną prezentację źródeł (np. mniej znanych tekstów Grabińskiego o charakterze eseistycznym), jak i przez głębsze ujęcie jego definicyjnych intuicji w świetle współczesnych teorii gatunkowych. W efekcie uzyskano by lepiej zrównoważoną strukturę całości, w której poszczególne części odpowiadałyby sobie nie tylko tematycznie, lecz również objętościowo i funkcjonalnie.

Zaznaczone powyżej uwagi nie podważają jednak fundamentalnej wartości dysertacji, która pozostaje opracowaniem oryginalnym, ambitnym i niezwykle interesującym. Doceniając imponujący nakład pracy włożony przez Autora, wyrażam nadzieję, że rozprawa

zostanie w przyszłości opublikowana, a moje uwagi okażą się pomocne w doskonaleniu jej ostatecznego kształtu.

Konkluzja

Reasumując, stwierdzam, że przedłożona mi do oceny dysertacja doktorska mgr Pierre'a Van Cutsema zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Praca ta w pełni odpowiada wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim zgodnie z art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

W związku z powyższym wnioskuję do Komisji Uniwersytetu Śląskiego ds. Stopni Naukowych w dyscyplinie literaturoznawstwo o dopuszczenie Doktoranta do kolejnych etapów postępowania doktorskiego.

Jednocześnie, pomimo zgłoszonych uwag krytycznych, należy podkreślić wysoki poziom merytoryczny rozprawy oraz jej znaczący wkład w rozwój badań nad twórczością Stefana Grabińskiego – zwłaszcza w zakresie analizy elementów fantastyczności i ich osadzenia w kontekście teoretyczno-literackim. Dysertacja odznacza się nie tylko oryginalnością ujęcia tematu i nowatorstwem interpretacyjnym, lecz także wysoką rzetelnością metodologiczną oraz walorami poznawczymi istotnymi dla współczesnych badań nad literaturą fantastyczną. Z tych powodów wnoszę o przyznanie rozprawie wyróżnienia.

dr hab. Tomasz Kaczmarek, prof. UŁ